

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/150363>

Please be advised that this information was generated on 2019-02-18 and may be subject to change.

- bestuursrecht op het besluitbegrip voor het schadevergoedingsrecht (en hoe daarvan bevrijd te raken)', *NJB* 2004, p. 787-794; zie ook A.Q.C. Tak, *De overheid in het burgerlijk recht*, Den Haag: VUGA 1997, p. 365-368, die de op 'objectieve onrechtmatigheid' gericht te toetsing van de bestuursrechter wil onderscheiden van de 'subjectieve onrechtmatigheid' die in het aansprakelijkheidsrecht centraal zou moeten staan.
10. Dit is een toepassing van de 'leer Smits' in het overheidsaansprakelijkheidsrecht. Zie verder P.H. Smits, 'Iets over de vraag der relativiteit van de onrechtmatigheid bij onrechtmatige daad in verband met de door den Hoogen Raad onderscheiden onrechtmatigheidsvormen', *WPNR* 1938, afl. 3591, p. 491-492; Asser/Hartkamp & Sieburgh 4-VI 2015/83 en 141; P.W. den Hollander, 'Stroomlijning van overheidsaansprakelijkheid voor de overschrijding van een wettelijke beslistermijn', *MvV* 2013, afl. 7/8, p. 200-206.
 11. HR 22 oktober 2010, *NJ* 2011/6 (*Gemeente Eindhoven/Van Ingen & Van den Dungen qq*), bevestigd in HR 11 januari 2013, *NJ* 2013/47 (*Gemeente Amsterdam/Have*).
 12. Zie o.a. HR 13 oktober 2006, *AB* 2007/270 (*Enschede/Gerridzen*).
 13. Zie o.a. ABRvS 15 december 2004, *JB* 2005/58 (*Ameland*).
 14. Di Bella, p. 47-48.
 15. Een willekeurig voorbeeld: HR 31 oktober 2014, *JB* 2014/225 (*Staat/Fabri-com*). Vroeger dacht de Hoge Raad daar anders over: HR 29 juni 1928, *NJ* 1928, p. 1138 (*Strooppot*).
 16. C.N.J. Kortmann, *Onrechtmatige overheidsbesluiten* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 2006.
 17. HvJ EG 19 november 1991, *NJ* 1994/2 (*Francovich*).
 18. Beide aan de orde bij Di Bella's analyse van het relativiteitsvereiste in de hoofdstukken 4 en 5.
 19. Blijkens haar betoog op p. 183-184 heeft de auteur zich dit ook afgevraagd. Als ik haar goed begrijp, meent zij echter het volgende: op dit moment zet de rechter ten onrechte het relativiteitsvereiste vaak in om, simpel gezegd, overheidsaansprakelijkheid tegen te gaan in gevallen waar die aansprakelijkheid als onbillijk zou worden ervaren. Die inzet van het relativiteitsvereiste veroorzaakt rechtsonzekerheid, en het wegnemen van die onzekerheid zou de 'winst' zijn van Di Bella's nieuwe invulling van het toerekeningsvereiste, waarbij de 'netto' rechtsonzekerheid zou afnemen. Mij overtuigt dit niet, al is het maar omdat Di Bella's nieuwe invulling 'in het merendeel van de gevallen' (p. 185) geen ander resultaat zal opleveren.
 20. Zo bijvoorbeeld p. 148-150.
 21. Di Bella, p. 126-129.
 22. Anders dan in het commune burgerlijk recht, Di Bella, p. 129-134.
 23. Di Bella, p. 158.
 24. HR 13 oktober 2006, *NJ* 2008/527; Di Bella, p. 142-143.
 25. Di Bella, p. 145.
 26. Di Bella, p. 151-154.
 27. Di Bella, p. 156. Terzijde: deze benadering zou de wetgever kunnen aanmoedigen om frequent in MvT's op te merken dat een nieuwe wet geen individuele (vermogens)belangen beschermt. Di Bella noemt het terecht 'onwenselijk' omdat de overheid dan de facto immuniteiten voor zichzelf creëert (p. 154).
 28. HvJ EG 8 oktober 1996, *NJ* 1997/493 (*Dillenkofer*).
 29. HvJ EG 24 maart 2009, *AB* 2009/229; Di Bella, p. 155-156.
 30. Di Bella, p. 157.
 31. Di Bella, p. 158.
 32. Denk vooral aan ABRvS 28 juli 2010, *AB* 2011/245 (*Geluidsnormen Nuth*).
 33. Zowel de schade aan de Linda als die van de Iraanse vluchtelingen lijkt een rechtstreeks economisch gevolg van de onrechtmatige overheidsdaad.
 34. HR 12 juni 1992, *NJ* 1993/113 (*Bedrijfsvereniging/Boulogne*); zie Di Bella, p. 162.
 35. Di Bella, p. 164-167 biedt een overzicht.
 36. Een kniesoor zou Di Bella kunnen tegenwerpen dat het spreidingsargument eigenlijk niet luidt dat het redelijker is om 'schade' voor rekening van de collectiviteit te brengen, maar dat het dat zegt over schade, *veroorzaakt door een onrechtmatig besluit*. Desondanks overtuigt (mij) de stelling dat het argument van de 'redelijkheid' van spreiding *as such* tamelijk nietszeggend is.
 37. Di Bella, p. 177.
 38. Di Bella, p. 173, ontleend aan de dissertatie van Sieburgh.
 39. Vgl. R.P.J.L. Tjittes, 'Herbezinning op de grondslagen van de overheidsaansprakelijkheid', in: *Preadviezen uitgebracht voor de Vereniging voor Burgerlijk Recht*, Lelystad: Koninklijke Vermande 1996, p. 33-59.
 40. Een overheid die toezicht houdt op een onderneming die door haar productieproces mogelijk hinder of gevaren voor derden in het leven roept, oefent dat toezicht uit ten bate van het collectief, maar daar staat tegenover dat de onderneming die overheid tot dat ingrijpen noodzaakt ten bate van de afnemers van haar product, of zo men wil, ten bate van haar aandeelhouders. Wellicht kan dát (kleinere) collectief soms beter bepaalde kosten (zoals niet verwijtbare schade door overheidsingrijpen) dragen dan de algemene belastingbetaler.
 41. **Prof. mr. R.J.B. Schutgens is hoogleraar Algemene rechtswetenschap aan de Radboud Universiteit en redacteur van dit tijdschrift.**

Motieven van (de)centralisatie

L.M. Raijmakers, Leidende motieven bij decentralisatie

*Diss. Leiden, promotor
prof. dr. W.J.M. Voerman,
Deventer: Kluwer 2014, 337
p., ISBN 978-90-13-12772-0.*

Bij provincies en gemeenten is nog wel eens de opvatting te horen dat het Rijk weliswaar veel voornemens tot decentralisatie heeft, maar dat daarvan weinig terecht komt. Per saldo zou het Rijk vanaf de jaren 50 van de vorige eeuw veel belangen naar zich toe hebben getrokken. Het dissertatieonderzoek van Raijmakers laat in de eerste plaats zien dat deze

opvatting te weinig genuanceerd is. Hij geeft weer dat periodes van centralisatie afgewisseld worden met periodes van decentralisatie. In de tweede plaats geeft Raijmakers inzicht in de motieven van decentralisatie. Welke afwegingen liggen aan de decentralisatie van bepaalde belangen ten grondslag?

Het onderzoek is uiterst actueel, omdat gemeenten sinds 2015 taken hebben op het gebied van jeugdzorg, werk en inkomen en de zorg aan langdurig zieken en ouderen. Het betreft een van de grootste decentralisatieoperaties, wellicht de grootste, in vele decennia. Het Gemeentefonds is als gevolg van deze decentralisaties met 50% gegroeid. Opval-

lend is dat Raijmakers zijn onderzoek niet in de sleutel van deze decentralisaties plaatst; hij noemt deze slechts zeer kort (p. 7 en 287). In zijn 'Onderzoekskader' (hoofdstuk 1) stelt hij daarentegen de discussie over het Huis van Thorbecke en over de wenselijkheid van een vierde bestuurslaag centraal. Al sinds de jaren 70 debatteren politici en wetenschappers (juristen, bestuurskundigen) over de inrichting van het openbaar bestuur, maar besluiten daarover worden niet genomen. Dat is het aanknopingspunt voor het centrale thema: de verdeling van taken en bevoegdheden (p. 8). Decentralisatie is het overdragen van taken en bevoegdheden aan provincies en gemeenten. Raijmakers' onderzoek richt zich, zoals gezegd, op de motieven daarvan. Wat mij betreft was de 'omweg' via de discussie over het Huis van Thorbecke en de vierde bestuurslaag niet nodig geweest; de huidige decentralisaties geven een eenvoudigere aanleiding – ook in 2014, toen de auteur zijn proefschrift verdedigde. Bovendien zou bij een bespreking van het Huis van Thorbecke meer aandacht voor de huidige decentralisaties gepast zijn: kennelijk is binnen dat Huis een vergaande mate van centralisatie en decentralisatie mogelijk. Om het in de metafoor te plaatsen: de verdiepingen van het huis kunnen ingrijpend of aanzienlijk minder ingrijpend worden verbouwd. Ten slotte: Raijmakers geeft een beperkte definitie van decentralisatie. Daarvan is mijns inziens ook sprake indien taken en bevoegdheden aan bijvoorbeeld zbo's worden overgedragen of aan organisaties van het maatschappelijk middenveld. Een terminologische beschouwing van wat decentralisatie is, had voor de hand gelegen. Ik kom hier later op terug.

Wat daarvan ook zij, de rechtsvraag die hij opwerpt is interessant, omdat deze nooit systematisch is onderzocht. De vraag luidt: 'Welke typen motieven – vanuit historisch, economisch, bestuurskundig-politologisch en juridisch perspectief – zijn in Nederland vanaf 1848 leidend bij territoriale decentralisatie?' Er zijn weliswaar vermoedens waarom het Rijk decentraliseert, maar die vermoedens zijn nooit getoetst. De auteur doet dat wel en zet daarbij

vier stappen: (1) hij zoekt in verschillende wetenschappelijke disciplines naar motieven voor decentralisatie; en hij onderzoekt welke motieven te vinden zijn in (2) de staatsrechtelijke literatuur; (3) de organieke wetgeving (en haar parlementaire geschiedenis); en (4) de domeinwetgeving (en de parlementaire geschiedenis). De eerste vraag betreft derhalve een zoektocht naar mogelijke motieven; de uitkomst daarvan vormt het referentiekader. De overige vragen betreffen de daadwerkelijke motieven, die worden getoetst aan het referentiekader.

Hoofdstuk 2 ('Referentiekader') begint met een uiteenzetting van de metafoor van het Huis van Thorbecke. Deze metafoor wordt, zo toont Raijmakers aan, in de loop van de jaren steeds vaker gebruikt. Ook deze uitweiding is voor de beantwoording van de onderzoeksvraag niet strikt noodzakelijk. Raijmakers onderzoekt vervolgens welke typen motieven voor decentralisatie te onderscheiden zijn in historisch, economisch, bestuurskundig-politologisch en juridisch perspectief. Hij loopt deze disciplines langs en onderscheidt vijf hoofdmotieven voor decentralisatie (p. 47-48): (1) de historische ontwikkeling (motieven geworteld in het verleden); (2) het doelmatig voeren van beleid, waaronder bestuur in de nabijheid van burgers (motieven ingegeven door het streven naar een betere of doelmatige werking van de overheidsorganisatie); (3) vrijheid en behoud van autonomie (motieven ingegeven door een streven naar een evenwichtige spreiding van macht en het behoud van (individuele) vrijheid); (4) de betrokkenheid van burgers bij en deelname aan hun eigen bestuur (motieven gericht op ontwikkeling van de staat door burgerzin te vergroten of het staatsstelsel te verbeteren); en (5) de bestuurschaal (motieven ingegeven door de schaal waarop een probleem zich voordoet).

Deze motieven worden in de daaropvolgende hoofdstukken getoetst. Worden zij daadwerkelijk gebezigd in het staatsrechtelijke discours (hoofdstuk 3, 'Decentralisatie als discours'), in (de parlementaire geschiedenis van) organieke wetgeving (hoofdstuk 4, 'Decentralisatie als doelstelling') en in (de parlementaire

geschiedenis van) domeinwetgeving (hoofdstuk 5, 'Decentralisatie als daad'). Raijmakers laat het staatsrechtelijke discours in 1814 beginnen.

Daarbij besteedt hij veel aandacht aan de denkbeelden van Thorbecke en gaat hij voor de periode na 1848 vooral in op het debat over autonomie en medebewind. De belangrijkste constitutionalisten passeren de revue: Buijs, Oud, Oppenheim, Krabbe, Kranenburg, enz. Voor Thorbecke was decentralisatie een middel om maatschappelijke evolutie te stimuleren, hetgeen bijdraagt aan versterking van de staat. Ook wil hij burgerschap bevorderen, door burgers direct te betrekken bij het bestuur van de eigen omgeving. Verder zag Thorbecke decentralisatie als een middel voor het spreiden van macht (p. 99-100). In de latere literatuur worden voornamelijk de autonomie van gemeenten, spreiding van macht en de behartiging van lokale belangen als motieven van decentralisatie genoemd. Ook doelmatigheid, lokale behoeften, het ontlasten van de centrale overheid en historische ontwikkeling worden genoemd.

De organieke wetten die Raijmakers bestudeert, zijn de Grondwet, Provinciewet en de Gemeentewet. Hij vangt zijn studie aan in 1848, hetgeen een logisch jaartal is, omdat de grondwetgever in dat jaar de centrale overheden uniformiert en de wetgever de opdracht geeft een Provinciewet en een Gemeentewet vast te stellen. Ook hier vormen autonomie en medebewind het aanknopingspunt. Raijmakers onderscheidt verschillende tijdvakken. Tussen 1848 en 1887 worden alle vijf hiervoor genoemde motieven van decentralisatie gebruikt; tussen 1887 en 1917 worden als motieven genoemd het streven naar doelmatigheid en naar een evenwichtige spreiding van overheidsmacht; tussen 1917 en 1945 betreft het slechts het zoeken naar een juist machtsevenwicht tussen de verschillende bestuurslagen; tussen 1945 en 1983 worden wederom alle eerdergenoemde motieven gebezigd; dat geldt ook voor de periode tussen 1983 en heden. Daarnaast geeft de auteur een aantal interessante bevindingen weer. Zo valt hem op dat in het parlementaire debat over decentralisatie telkens wordt gezocht naar helderheid over de taken en be-

voegdheden van de decentrale overheden. Daarnaast wordt doelmatigheid van overheidsop treden vaak opgevoerd als belangrijke factor van decentralisatie. Ook kan uit de parlementaire geschiedenis worden afgeleid dat de (grond)wetgever veel belang hecht aan bestaande termen en structuren en dat hij de wettelijke bepalingen ter zake van provincies en gemeenten zo veel mogelijk wil uniformeren. Ook valt op dat de wetgever steeds op zoek is naar een balans tussen de eenheid van de staat en de verscheidenheid van de decentrale overheden. Ten slotte merkt Raijmakers op dat zelfbestuur en later medebewind ondergeschikt is in het parlementaire debat, terwijl het in de praktijk een steeds grotere betekenis heeft gekregen (p. 178-181). Hoofdstuk 5 betreft de domeinwetgeving. Raijmakers onderzoekt wetgeving ten aanzien van ruimtelijke ordening, onderwijs, soortenbescherming en psychiatrie. Hoewel Raijmakers zijn keuze goed verantwoordt, is daarop kritiek mogelijk. Zo is het opvallend dat hij juist domeinwetgeving heeft gekozen waarbij de provincie een belangrijke rol speelt: dat geldt voor de ruimtelijke ordening, de soortenbescherming en de (planning van de) psychiatrie. Alleen ten aanzien van lager onderwijs speelt de provincie nauwelijks een rol. Het ware mijns inziens beter geweest meer onderwerpen te nemen, waarin de gemeente een grote rol speelt, al was het maar vanwege het motief van nabijheid van bestuur. Raijmakers begint dit hoofdstuk met een uiteenzetting van een algemeen beeld van decentralisatie – hetgeen mijns inziens beter in hoofdstuk 1 of 2 had gepast. Ten aanzien van de verschillende domeinwetgeving onderscheidt hij wederom tijdvakken. Opvallend is dat in vrijwel alle domeinen sprake is van een golfbeweging van centralisatie en decentralisatie, maar dat de golven niet gelijklopen. Er kunnen dus geen algemene (de)centralisatietendensen worden waargenomen (wellicht op de centralistische regeerperiode van koning Willem I na ...). Deze tendensen verschillen per domein. Ook de intensiteit verschilt; de ene decentralisatie is de andere niet (p. 270-272). Dat zijn belangrijke bevindingen, zie de inleiding van deze recensie. In

dit hoofdstuk gaat Raijmakers ook in op motieven van centralisatie. Dat is logisch vanwege de genoemde golfbeweging. Hij worstelt echter met de vraag of van decentralisatie sprake is indien de wetgever dereguleert of functioneel decentraliseert. In het stramien van Raijmakers is dan sprake van centralisatie, omdat een taak wordt ontnomen aan een decentrale overheid. Evenzeer is verdedigbaar dat sprake is van nog verdergaande decentralisatie – zie ook mijn eerdere opmerking. De auteur gaat daarop echter niet in. Welke motieven heeft de auteur gevonden? Dat zijn voor wat betreft de decentralisatie doelmatigheid en vereenvoudiging van regelgeving, voor wat betreft centralisatie de behoefte aan uniformering. Verder valt het hem op dat motieven niet of nauwelijks worden onderbouwd en dat aan praktische en pragmatische argumenten vaak de voorkeur wordt gegeven boven ideologische. Raijmakers noemt de centralisatie van lager onderwijs als instrument om het oplaaieren van de schoolstrijd te voorkomen (p. 274). Met decentralisatie en centralisatie probeert de wetgever concrete problemen op te lossen. Een kanttekening mijnerzijds: het is moeilijk om mogelijke achterliggende motieven op te sporen, zeker indien het (de)centralisaties betreft van meer dan enkele decennia geleden. Zo is in de aanloop naar de huidige decentralisaties in de zorg telkens benadrukt dat gemeenten beter dan het Rijk en de provincies in staat zijn maatwerk te leveren. Een motief derhalve, ingegeven door een doelmatigere werking van de overheidsorganisatie. Daarachter liggen echter bezuinigingsmotieven, die in het parlementaire debat, althans van regeringszijde, nauwelijks worden genoemd. Het is begrijpelijk dat Raijmakers zijn conclusies baseert op de parlementaire geschiedenis. Dat is immers een gezaghebbende en afgebakende bron. Maar het was wellicht zinvol geweest om de achterliggende motieven, indien die althans te vinden zijn in de literatuur of blijken uit de maatschappelijke of politieke discussie, te benoemen. In de interessante conclusies in het slothoofdstuk komt Raijmakers terug op het verschil in bevindingen

tussen literatuur en organieke wetgeving enerzijds en domeinwetgeving anderzijds. In de literatuur en in de organieke wetgeving wordt decentralisatie beschouwd als een op zichzelf staand beginsel; in de domeinwetgeving is het veeleer een modus om doelmatig en doelgericht beleid te realiseren. Raijmakers benadrukt opnieuw (en terecht) de decentralisatiegolven en het ontbrekend debat over decentralisatie, in het bijzonder ten aanzien van medebewind. Ook in het slothoofdstuk weidt de auteur een aantal keren uit. Deze uitweidingen overtuigen (mij) minder. Zo vindt hij het opvallend dat het de wetgever niet lukt om een taakverdeling tussen overheidslagen te formuleren en daarmee de huishouding van de decentrale overheden te bepalen. Hij noemt België, Duitsland en Italië als voorbeelden van landen waarin dat wel lukt (p. 282-283). Dat zijn echter federale of federaliserende (Italië) staten, waarin ten enenmale vastgesteld moet worden welke belangen de federale overheid en welke belangen de deelstaten (of regio's) behartigen. Bovendien betreft dan een verdeling van bevoegdheden tussen de federale staat en de deelstaten. Daarbij zijn gemeenten geen partij. In Duitsland bijvoorbeeld kunnen deelstaten wel degelijk betrekkelijk eenzijdig centraliseren of decentraliseren. Ook de langlopende discussie over de verandering van het openbaar bestuur is zo'n uitweiding. Zeker, decentralisatie heeft te maken met de bestuurlijke organisatie en staatkundige vernieuwing, maar op welke wijze de motieven van decentralisatie daarop nu invloed hebben, blijft onhelder. Dat doet echter weinig af aan de waarde van dit onderzoek. Het boek lijkt in de eerste hoofdstukken vrij voorspelbaar: de genoemde motieven zijn niet schokkend en worden gebezigt in het staatsrechtelijke discours en ten aanzien van organieke wetgeving. Uiteindelijk neemt het onderzoek wel een verrassende wending. Het vernieuwende van dit onderzoek betreft het gedeelte waarin de domeinwetgeving wordt onderzocht. Decentralisatie komt in de eerste plaats in golven, die ten aanzien van de onderzochte domeinen niet parallel lopen. En in de tweede plaats bezigt de wetgever ten

aanzien van de domeinwetgeving nauwelijks de door Raijmakers genoemde motieven, maar laat hij zich leiden tot praktische en pragmatische argumenten. Daarin liggen, wat mij betreft, de belangwekkende

nieuwe inzichten en de waarde van dit onderzoek.

J.L.W. Broeksteeg¹
Nijmegen, september 2015

1. Mr. J.L.W. Broeksteeg is universitair hoofddocent staatsrecht aan de Radboud Universiteit.

Pauline Kruiniger, *Islamic Divorces in Europe. Bridging the Gap between European and Islamic Legal Orders*

Diss. Maastricht, promotor prof. mr. G.-R. de Groot, copromotor dr. S.W.E. Rutten, Den Haag: Eleven International Publishing 2014, 497 p., ISBN 9789462365018.

Het boek *Islamic Divorces in Europe* is de handelseditie van het proefschrift van Pauline Kruiniger dat zij schreef aan de afdeling privaatrecht van de Universiteit Maastricht.

Kruiniger, aanvankelijk docent gezondheidsrecht aan diezelfde universiteit, is eveneens bestuurslid van de Vereniging tot bestudering van het recht van de Islam en het Midden-Oosten, waarvan zij ook de jaarlijkse bundel onder haar beheer heeft.¹

Haar interesse voor het familierecht in zogenaamde moslimmeerderheidslanden vormt de achtergrond van deze studie, die analyseert en evalueert hoe Nederland, Engeland en Frankrijk in wetgeving en rechtspraak omgaan met de verstoting zoals die is geregeld in het recht van Marokko, Egypte, Iran en Pakistan.

Het boek beslaat 21 hoofdstukken inclusief inleiding en conclusie, verspreid over drie delen (*Islamic Divorce Laws and Practices; Recognition of Islamic Divorces in Europe; en Managing Legal Diversity: Exploring Solutions for its Shortcomings and Restrictions*). Het eerste deel biedt een veelal op secundaire literatuur gestoelde beschrijving van het klassieke islamitische familierecht (de *fiqh* of de *sharia*), gevolgd door een inleiding in de hedendaagse wetgeving in Marokko, Egypte, Iran en Pakistan. In dit deel wordt duidelijk in hoeverre het hedendaagse familierecht afwijkt van het klassieke recht, en hoe groot de verschillen tussen het recht in de diverse moslim-

meerderheidslanden zijn. Vervolgens onderzoeken de hoofdstukken 13, 14 en 15 hoe er met dat op het islamitisch recht gestoelde echtscheidingsrecht wordt omgegaan in Nederland (13), Engeland (14) en Frankrijk (15), met als doel te laten zien hoezeer Europese rechters er vaak naast zitten bij de kwalificatie van 'islamitische' echtscheidingen. Deze hoofdstukken vormen samen met het gedeelte met aanbevelingen (17-20) het zwaartepunt van het boek. In dat laatste deel draagt Kruiniger zogenaamde *hard-law*- en *soft-law*-oplossingen aan voor de kwalificatieproblemen die zij waarneemt.

1. Nederland en de Marokkaanse echtscheiding

Het hoofdstuk over Nederland onderzoekt de erkenning in de Nederlandse wet én rechtspraktijk van de *talaq* (verstoting) en de *khul'* (echtscheiding op initiatief van de vrouw) onder het Nederlandse ipr van voor en na de invoering van Boek 10 (art. 2 en 3 Wet conflictenrecht echtscheiding (WCE) en art. 10:57 en 58 BW). Het hoofdstuk gaat in feite alleen in op deze rechtsfiguren afkomstig uit Marokko, namelijk echtscheidingen die teweeg zijn gebracht ingevolge van de Marokkaanse familiewetten van 1993 en 2004. Deze focus op Marokko is gerechtvaardigd omdat de overgrote meerderheid van mensen met een achtergrond in een moslimmeerderheidsland in Nederland afkomstig is uit Marokko of Turkije. Aangezien het Turkse fami-

lierecht is gebaseerd op het Zwitserse in plaats van het islamitische familierecht (neergelegd in het burgerlijk wetboek van 1926, herzien in 2002), hebben Nederlandse rechters als het om islamitische echtscheidingen gaat het vaakst te maken met het Marokkaanse familierecht.

Het Marokkaanse familierecht is gebaseerd op de Malikitische rechtsschool, een van de vier dominante rechtsscholen in het soennitische recht. In het Malikitische recht kan een man zijn vrouw verstoten zonder rechterlijke inmenging en zonder enige reden (de *talaq*). De vrouw kan niet verstoten, maar zij kan onder omstandigheden wel scheiden, namelijk indien haar man instemt met een echtscheiding met wederzijds goedvinden waarop zij hem een financiële compensatie betaalt (de *khul'*), hetgeen eveneens onderling geschiedt (d.w.z. zonder rechterlijke inmenging). Zij kan onder omstandigheden ook naar de rechter, die een echtscheiding kan uitspreken als zij daar een juridische grond voor heeft, zoals dat de man zijn gezin niet onderhoudt of zijn vrouw mishandelt.

Het Marokkaanse recht is in 2004 significant herzien en wijkt inmiddels op veel punten af van het klassieke islamitische recht. Dat geldt met name voor de regels voor de echtscheiding die nu met ingewikkelde procedurele waarborgen is omgeven. Hoewel de rechter de verstoting